

Деркач Ю.Б.,

аспірант,

викладач кафедри банківської справи,

Одеський національний економічний університет

СИСТЕМА ВАЛЮТНОГО КОНТРОЛЮ УПОВНОВАЖЕНИХ БАНКІВ УКРАЇНИ

Анотація. У статті проведено аналіз системи валютного контролю та її складових. Розроблено та запропоновано рекомендації щодо удосконалення системи внутрішнього контролю уповноваженого банку.

Ключові слова: валютне регулювання, валютний контроль, валютні операції, система, уповноважений банк.

Постановка проблеми. Діяльність сучасних банків ускладнюється процесами інтеграції та глобалізації. Зазначені процеси перетворюють національні валюти та ринки капіталів у елементи єдиної світової фінансової системи, що призводить до втрати контролю держави над транскордонним рухом капіталів. В умовах суперечності та непередбачуваності дій зовнішніх й внутрішніх чинників, що впливають на валютний сектор економіки, удосконалення методів валютного регулювання та валютного контролю сприятиме покращенню ситуації на валютному ринку й реалізації тактичних і стратегічних цілей валютної політики держави. Зазначене визначає актуальність дослідження, запропонованого у статті.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблемам організації валютних відносин та їх контролю присвячено праці багатьох вітчизняних та іноземних науковців: Дзюблюка О., Божидарніка Н., Мочерного С., Красавіної Л., Платоновой І., Брю С., Линдєрта П., Макконела К., Пєбро М. та ін.

Дослівно «контроль» – це перевірка. У найбільш загальному вигляді контроль визначають як сукупність заходів по встановленню достовірності наявної інформації, її відповідності заданим параметрам і виявленню причин її спотворення.

Наприклад, науковець Бурцева В. визначає контроль як процес, що складається з сукупності наступних дій:

- 1) визначення фактичного стану або дії керованої ланки системи управління організацією;
- 2) порівняння фактичних даних з базовими (тобто потрібними або нормативними, які прийняті за основу);
- 3) аналіз виявлених відхилень з метою оцінки впливу цих відхилень на різні аспекти діяльності досліджуваного об'єкту;
- 4) обґрунтування і аналіз причин виявлених відхилень [1, с. 12].

У Лімській декларації керівних принципів контролю приведено наступне визначення: «Контроль – не самоціль, а невід'ємна частина системи регулювання. Метою такої системи є розкриття відхилень від прийнятих стандартів і порушень принципів законності, ефективності і економії витрачених матеріальних ресурсів на ранній стадії з тим, щоб мати можливість вжити коригуючі заходи, в окремих випадках притягнути винних до відповідальності, отримати компенсацію за заподіяні втрати або не допустити чи скоротити такі порушення в майбутньому» [2].

Більшість вчених-економістів розглядають контроль як функцію управління. Так, Бистряков А. надає наступне визначення: «Контроль – це комплексна функція, що виступає як

невід'ємна частина діяльності управління, як самостійний управлінський процес і як цілісна система» [3, с. 7].

В економічній енциклопедії контроль визначено як:

1. елемент управління економічними об'єктами і процесами, що полягає у нагляді за ними з метою перевірки їх відповідності стану, передбаченому законами, юридичними нормативними актами, а також програмами, планами, договорами, проектами, угодами;

2. контроль за об'єктом, реальна влада, зосередження управління в одних руках [4, с. 829].

Отже, з одного боку, контроль – це процес перевірки, що супроводжує будь-яку діяльність, у тому числі господарську, з іншого – зазначений процес є складовою системи управління цією діяльністю. Реалізація контролю здійснюється як на мікрорівні, тобто на рівні суб'єкта господарювання, так і на макрорівні, а саме – загальнодержавному.

Одним із напрямків контролю в економічній сфері є *фінансовий контроль*. Укладачі фінансово-економічного словника зазначають: «Фінансовий контроль – це одна із форм управління фінансами, особлива сфера контролю, зумовлена формуванням і використанням фінансових ресурсів у всіх структурних підрозділах економіки держави» [5, с. 438].

Відповідно, фінансовий контроль охоплює різні складові фінансової сфери: *податкову, бюджетну, валютну*.

Різновидом фінансового контролю є *валютний контроль*. Варто відмітити, що в українському законодавстві взагалі відсутнє визначення терміну «валютний контроль», дослідження праць вітчизняних та зарубіжних науковців свідчить про відсутність єдиної думки щодо його сутності.

В економічній енциклопедії за редакцією Мочерного С. відзначається наступне: «Валютний контроль – комплекс заходів, за допомогою яких держава регулює порядок придбання іноземної валюти та операції з нею» [4, с. 829].

Український вчений Дзюблюк О. розглядає валютний контроль як сукупність заходів, спрямованих на забезпечення виконання встановлених державою законів, норм і правил проведення валютних операцій [6, с. 43].

Божидарнік Н. визначає валютний контроль як специфічний вид фінансового контролю, який являє собою комплекс заходів, які здійснюють спеціально уповноважені державні органи та інші суб'єкти, що спрямовані на забезпечення додержання учасниками валютних правовідносин валютного законодавства України при проведенні валютних операцій [7, с. 553].

Науковець-економіст Красавіна Л. відмічає що валютний контроль – це забезпечення дотримання валютного законодавства шляхом перевірок валютних операцій резидентів і нерезидентів [8, с. 161].

Отже, основний підхід згаданих авторів полягає у визначенні цієї категорії саме як дотримання валютного законодавства, що відображає лише її *контрольну функцію*.

Західні теоретики визначають валютний контроль як:

- дії держави, спрямовані на обмеження обсягів імпорту розмірами валютної виручки від експорту товару шляхом централізації розрахунків щодо експорту та імпорту;
- дії держави, спрямовані на конвертацію валюти тільки адміністративним шляхом, тобто за курсом, встановленим державою;
- регламентація валютних операцій відносно строків здійснення розрахунків за поточними операціями та операціями, пов'язаними з рухом капіталів.

Згідно з тлумаченням валютного контролю американськими вченими, ця економічна категорія виконує насамперед регулюючу функцію.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проведений аналіз наукової літератури показав, що проблема впровадження системи валютного контролю, адекватної сучасним економічним умовам, як предмет окремого дослідження, не була належним чином розвинена. Недостатність теоретичних напрацювань негативно позначається на практиці її застосування.

Мета статті полягає у дослідженні системи валютного контролю. Досягнення поставленої мети зумовило необхідність вирішення наступних завдань: визначення терміну «валютний контроль», дослідження системи валютного контролю та її складових, зокрема механізму, побудову ефективної системи валютного контролю на макrorівні, удосконалення системи внутрішнього контролю на рівні уповноваженого банку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проведений аналіз теоретичних підходів щодо поняття «валютний контроль» дозволив сформулювати таке його визначення: **валютний контроль** – це дії державних та недержавних господарюючих суб'єктів, спрямовані на дотримання законодавства в сфері проведення валютних операцій резидентів і нерезидентів з метою досягнення цілей валютної політики країни шляхом виявлення відхилень від встановлених стандартів/норм.

Зазначимо, що при розробці будь-якої наукової категорії питання розуміння системи являється базовим. Найчастіше систему визначають як сукупність або безліч пов'язаних між собою елементів. Отже, з метою найбільш повного дослідження валютного контролю розглянемо його у вигляді системи, що складається з цілей, завдань, принципів, функцій, суб'єктів, об'єкту та механізму (рис. 1).

Згідно рис. 1, *метою* валютного контролю є дотримання валютного законодавства всіма учасниками валютних операцій.

Завдання полягає в реалізації наступних дій:

- оцінити ступень відповідності валютних операцій учасників ЗЕД вимогам валютного законодавства;
- встановити міру відповідальності за його порушення всім учасникам.

Ми погоджуємося з думкою вітчизняних та західних вчених щодо виконання досліджуваною нами економічною категорією *контрольної та регулюючої функцій*.

Ще одним елементом представленої системи валютного контролю виступають принципи її функціонування. Згідно рис. 1, до *основних принципів* відносять: *законності, об'єктивності, відповідальності, демократичного централізму, зворотного зв'язку* [9, с. 46].

Принцип *законності* означає, що органи валютного контролю повинні жорстко дотримуватись норм і правил валютного законодавства країни згідно з цілями валютної політики.

Принцип *демократичного централізму* проявляється в тому, що центральний банк делегує уповноваженим банкам

організацію діяльності в сфері валютного контролю; у свою чергу, банки беруть на себе відповідальність за її ефективність.

Рис. 1. Система валютного контролю

Що стосується прояву *принципу зворотного зв'язку*, він проявляється в наданні звітності з валютного контролю комерційними банками центральному, що використовується ним для систематизації інформації та дозволяє формувати уявлення про стан валютного контролю в різних регіонах і в країні в цілому.

Об'єкт системи валютного контролю відповідає на питання, що саме контролюють суб'єкти, на що направлені їх дії. Згідно рис. 1, *об'єктом системи валютного контролю виступають валютні операції*, що здійснюються в сферах *торгівлі товарами, послугами, об'єктів інтелектуальної власності, міжнародного руху капіталів та міжнародної міграції робочої сили*.

Відповідно, валютні операції, що проводяться резидентами і нерезидентами в зазначених сферах, потребують використання ефективного механізму контролю, адекватного їх специфіці. Зазначений механізм системи валютного контролю як комплексне явище, що складається з ряду елементів і має декілька рівнів, науковцями майже не досліджене. У більшості випадків вчені розглядають лише окремі складові цієї категорії.

В загальному вигляді термін «механізм» в перекладі з грецької мови – це внутрішній устрій машини, приладу, апарату, що приводить їх в дію. Щодо економічної науки, проведене дослідження свідчить про відсутність чіткого визначення цього терміну. Однак ми погоджуємося з думкою Дерев'яно О., що зазначає: «Під поняттям «механізм» традиційно мається на увазі спосіб функціонування певної системи, тому доцільно визначати господарський механізм як *спосіб функціонування господарської системи* [10, с. 28–34]. Отже, *механізм системи валютного контролю* – це один із способів функціонування валютної системи держави.

На нашу думку, механізм системи валютного контролю доцільно розглядати на двох рівнях.

Верхній рівень механізму системи валютного контролю представляє собою *методичні, організаційно-правові положення*, що визначають порядок проведення валютних операцій. Зазначені положення сформовані у вигляді законів, нормативних актів, постанов уповноважених органів.

На нижчому рівні механізм системи валютного контролю виступає як сукупність взаємопов'язаних **форм** та **методів**, що саме забезпечують виконання валютного законодавства при проведенні операцій з іноземною валютою.

Більшість економістів розрізняють залежно від часу проведення наступні **форми валютного контролю**: попередній контроль, поточний контроль, наступний контроль (рис. 1).

Під **методами валютного контролю** слід розуміти набір прийомів, що застосовуються контролюючими органами з метою виконання його завдань. Оскільки валютний контроль є різновидом фінансового контролю, то його реалізація здійснюється аналогічними методами: *ревізія, перевірка, обстеження, аналіз, інвентаризація*.

Наступною складовою системи валютного контролю, згідно з рис. 1, виступають її **суб'єкти**, а саме:

– *органи* (Національний банк України, Кабінет Міністрів України, Державна податкова адміністрація України, Міністерство транспорту і зв'язку, Державна митна служба);

– *агенти валютного контролю* (уповноважені банки, тобто банки, що зареєстровані на території України та мають генеральну ліцензію НБУ на здійснення валютних операцій з валютними цінностями) [2]. В Україні переважна більшість комерційних банків є уповноваженими: ПАТ «ПриватБанк», АТ «Райффайзен Банк Аваль», АТ «ОТП БАНК», АТ «УкрСиббанк», АТ «Укрексімбанк», ПАТ «БАНК ВОСТОК» і т.д.;

– *учасники ЗЕД* (фізичні та юридичні особи, що проводять операції з валютними цінностями).

Головними учасниками в системі валютного контролю є центральний та уповноважені банки. Центральний банк України, з одного боку, є професійним учасником валютного ринку, а з іншого – основним органом, що забезпечує регулювання та нагляд за діяльністю уповноважених банків на цьому ринку.

У свою чергу, уповноважені банки виступають найбільш активними учасниками валютного ринку, що виконують повний спектр валютних операцій, задовольняючи потреби як власні, так і своїх клієнтів. Одночасно комерційні банки зобов'язані контролювати клієнтську діяльність з метою запобігання незаконних операцій з іноземною валютою та звітувати центральному банку щодо результатів перевірок. У випадку порушення виконання функцій агентів валютного контролю на уповноважені банки накладаються відповідні стягнення [2].

Результати проведення перевірок працівниками НБУ щодо порушення вимог валютного законодавства наведено в таблиці 1.

Згідно з даними таблиці 1, у 2013–2014 рр. відбулося зменшення кількості порушень з 1291 до 920 одиниць, що призвело до скорочення суми стягнень з 5167,10 тис. грн. до 3619,00 тис. грн. В 2014 р. найбільшу питому вагу займають такі порушення, як несвочасне подання, приховування звітності про валютні операції – 44,3%, невиконання функцій агента

Таблиця 1

Результати проведення перевірок щодо порушення вимог валютного законодавства [11]

ВИДИ ПОРУШЕНЬ	За 2013 р.			За 2014 р.		
	кількість порушень, од.	сума, тис. грн.	Питома вага, %	кількість порушень, од.	сума, тис. грн.	питома вага, %
Несвочасне подання, приховування або перекручення звітності про валютні операції	975	1 703,40	33,0	712	1 604,80	44,3
Невиконання функцій агента валютного контролю	167	2 290,70	44,3	129	883,4	24,4
Порушення порядку торгівлі валютою на МВРУ	16	715,6	13,8	8	135,5	3,7
Невиконання порядку декларування валютних цінностей	8	2,1	0,01	1	0,2	0,01
Використання валюти як засобу платежу на території України без наявності індивідуальної ліцензії	112	437,6	8,5	70	995,1	27,5
Розміщення валютних цінностей на рахунках за межами України без ліцензії	13	17,7	0,3	0	0	0
Усього	1 291	5 167,10	100	920	3 619	100

Таблиця 2

Характеристика елементів механізму внутрішнього контролю банку

	Назва елемента	Характеристика елемента
1.	Контрольне середовище	Загальне відношення, поінформованість і практичні дії, заходи й процедури керівництва банку, спрямовані на підтримку й удосконалення системи внутрішнього контролю
2.	Регламентация	Система нормативних документів, що регулюють діяльність банку, його підрозділів і співробітників. Включає розробку, прийняття й дотримання нормативних документів, установлення рівнів відповідальності й поділ обов'язків, ідентифікацію сфери потенційних конфліктів інтересів
3.	Оцінка ризиків	Процес виявлення й усунення ризиків, а також їхніх можливих наслідків
4.	Контрольні процедури	Методи й правила, розроблені для перевірки досягнення встановлених банком цілей, спрямовані на запобігання, виявлення й виправлення помилок і перекручувань, які можуть виникнути при проведенні операцій
5.	Інформація й комунікації	Процеси збору, підготовки й передачі інформації, що дозволяють забезпечити достатність, точність і своєчасність інформації, необхідної співробітникам банку для виконання їхніх обов'язків
6.	Моніторинг системи внутрішнього контролю	Ведення на постійній основі спостереження за функціонуванням внутрішнього контролю з метою оцінки відповідності його стану встановленим вимогам, виявлення причин можливих невідповідностей і вживання заходів щодо вдосконалення системи внутрішнього контролю

валютного контролю – 24,4% та найменшу – невиконання порядку декларування валютних цінностей – 0,01%.

Отже, велика кількість порушень з боку банків вимагає створення ними надійної системи внутрішнього контролю, що дозволить об'єктивно оцінити:

- ефективність проведення операцій з іноземною валютою;
- достовірність отриманої фінансової інформації;
- відповідність проведення валютних операцій та отриманої щодо них інформації вимогам законодавства й внутрішнім документам.

Ключовим елементом системи внутрішнього контролю банку виступає її механізм. Характеристика складових механізму внутрішнього контролю уповноваженого банку представлена в таблиці 2.

Згідно з даними таблиці 2, система внутрішнього контролю банку складається з шести пов'язаних між собою елементів: *контрольне середовище, регламентація, оцінка ризиків, контрольні процедури, інформація й комунікації, моніторинг системи внутрішнього контролю*.

Запропонована система внутрішнього контролю дозволить уповноваженому банку покращити якість виконання функцій агента валютного контролю, уникнути несвоєчасного подання звітності про валютні операції та інших порушень валютної дисципліни.

Висновки. Тривале скорочення експортних операцій, дефіцит платіжного балансу, вкрай низький рівень золотовалютних резервів і, як наслідок, різке знецінення курсу національної валюти потребують впровадження низки жорстких заходів в сфері валютного регулювання. Реалізація адміністративно-правових методів потребує створення ефективної системи валютного контролю. Зазначена система повинна гармонійно поєднувати в собі цілі, завдання, принципи, функції, суб'єкти, об'єкт та механізм. Особливе місце в досліджуваній системі займає її механізм. Покращення роботи верхнього рівня запропонованої нами моделі механізму валютного контролю необхідно розпочинати з реформування законодавства, а саме: прийняття нового Закону «Про валютне регулювання і валютний контроль». Введення в дію зазначеного Закону сприятиме удосконаленню форм та методів контролю, що забезпечують збір інформації, її систематизацію, виявлення порушень в різних сферах проведення валютних операцій, формуючи нижчий рівень досліджуваного механізму.

Впровадження уповноваженим банком запропонованої нами системи внутрішнього контролю валютних операцій, надасть позитивний ефект у вигляді росту довіри з боку клі-

єнтів, зміцнення репутації банківської установи у зв'язку з скороченням порушень валютного законодавства та витрат на оплату штрафів.

Література:

1. Бурцев В.В. Государственный финансовый контроль: методология и организация / В.В. Бурцев. – М.: Маркетинг, 2006. – 417 с.
2. Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua/>.
3. Быстряков А.Я. Государственный финансовый контроль / А.Я. Быстряков. – М.: РУДН, 2011. – 271 с.
4. Економічна енциклопедія: у 3-х т. Т.1 / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Академія, 2000. – 864 с.
5. Загородній А.Г., Вознюк Г.Л. Фінансово-економічний словник / А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк. – К.: Знання, 2007. – С.1072.
6. Дзюблук О.В. Валютна політика: [підручник] / О.В. Дзюблук. – К.: Знання, 2007. – 422 с.
7. Божидарнік Н.В. Валютні операції: [підручник] / Н.В. Божидарнік, Т.В. Божидарнік. – К.: Центр учбової літератури, 2013. – 698 с.
8. Международные валютно-кредитные и финансовые отношения / Л.Н. Красавина, С.А. Былиняк, Д.В. Смыслов [и др.]. – М.: СТиТ, 2003. – 245 с.
9. Платонова И.Н. Валютное регулирование в современной мировой экономике: [монография] / И.Н. Платонова. – М., 1999. – 167 с.
10. Дерев'яно О.Г. Фінансово-кредитний механізм в системі стратегічного управління / О.Г. Дерев'яно // Фінанси України. – 1998. – № 7. – С. 28–34.
11. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.

Деркач Ю.Б. Система валютного контролю уповноважених банків України

Анотація. В статті проведено аналіз системи валютного контролю та її елементів. Розроблено та пропонується рекомендації по удосконаленню системи внутрішнього контролю уповноваженого банку.

Ключевые слова: валютное регулирование, валютный контроль, валютные операции, система, уполномоченный банк.

Derkach Y.B. The system of currency control of Ukrainian banks

Summary. The article analyzes the system of exchange controls and its elements. Developed and offered recommendations for improving the internal control system of the bank.

Keywords: currency regulation, control, currency transactions, system, bank.